

Petras Juknevičius

Socialdemokratijos pradininkas

Alfonsas Moravskis

Panevėžys 2002

Lietuvos socialdemokratų partijos Panevėžio rajono skyrius

Petras Juknevičius

**Socialdemokratijos pradininkas Alfonsas
Moravskis**

Panevėžys 2002

UDK 929 (474.5)
Ju 56

© Lietuvos socialdemokratų partijos Panevėžio rajono skyrius
© P.Juknevičius

Žmogaus pragyventas amžius vertinamas pagal jo nuveiktus darbus, nuopelnus visuomenei. Deja, pasitaiko, kad istorijos bėgyje keičiantis ideologijoms, vienu žmonių darbai primirštami, nutyliami. Panašiai atsitiko ir su Alfonsu Moravskiu. Žmogus, buvęs vienu iš pirmosios Lietuvos politinės partijos – Lietuvos socialdemokratų partijos (LSDP) – kūrėju, po Antrojo pasaulinio karo buvo užmirštas, kai tuo tarpu jo bendražygiui Andriui Domaševičiui dėmesio netruko. Greičiausiai tai atsitiko todėl, kas A. Moravskis iš aktyvios politinės veiklos pasitraukė, atsidėjo mokslinei ir pedagoginei veiklai. Gal turėjo įtakos ir ideologizuotas LSDP veiklos vertinimas, nors V. Kapsukas, 1929 m. rašydamas apie minėtos partijos kūrimąsi, pirmuoju kūrėju įvardina A. Moravskį, o tik antruoju A. Domaševičių.

A. Moravskio nueitą gyvenimo kelią galima padalinti į du etapus: žavėjimasis socialdemokratinėmis idėjomis, aktyvus dalyvavimas partijos kūrime ir pasitraukimas iš LSDP, mokslinis ir pedagoginis darbas. Taip jo veiklą aptarsiu ir šiame leidinyje, kurio tikslas - trumpai papasakoti mūsų kraštiečio Alfonso Moravskio gyvenimo fragmentus, nušluostyti užmiršimo dulkes nuo šio žmogaus veiklos palikimo. Čia nepretenduojama į išsamios A. Moravskio biografijos parašymą. Tai vargu ir ar būtų įmanoma periferijos sąlygomis, juolab, kad dar daug A. Moravskio gyvenimo faktų išsibarstę valstybiniuose ir asmeniniuose archyvuose. Šiame leidinyje sudedame tai, kas susikaupė dirbant tiesioginį darbą kultūros paveldo apsaugos srityje ir tyrinėjant krašto istoriją. Norisi tikėti, kad ateities tyrinėtojai parašys išsamesnius darbus, kuriuose derama vieta bus skirta ir Alfonsui Moravskiiui.

Už kai kurių Moravskių šeimos faktų pateikimą bei patikslinimą dėkoju vilnietei Daivai Palionienei ir panevėžiečiui Leonui Kaziukoniui.

Panevėžio rajone yra įamžintas Moravskių šeimos atminimas: 2000 m. rugsėjo 21 d. Pažvėrinių kaime, netoli Smilgių, buvusioje Moravskių sodybos vietoje atidengtas paminklinis akmuo.

Giminės šaknys

Lietuvoje žinoma ne viena Moravskių giminės šaka. Mūsų krašto Moravskiai priklausė *Dąbrowa* turėjusiai giminei. Pasak herbyno sudarytojo K. Nieseckio, šios giminės šaknys Plocko vaivadijoje. Į Lietuvą Moravskių giminės atstovai atvyko XVII a. antroje pusėje. Smilgių krašte jie apsistojo XVIII a. pabaigoje: 1793 m. Vincentas Moravskis (Alfonso prosenelis – P.J.) nusipirko Pažvėrinės dvarą su valstiečiais. Pagal 1821 m. testamentą dvaras atiteko jo sūnui Ignasijui Leopoldui (Alfonso seneliui). I.L. Moravskis (1792 – apie 1833), buvo vedęs Angelę Targonskytę, su kuria turėjo 4 vaikus: Aleksandrą – Pauliną, ištekėjusią už Pereščiako, Vitalijų – Mykolą, Marijoną, tapusią Gudavičiaus žmona, Julijoną Petrą. Vitalijus – Mykolas Moravskis kaip vyriausias sūnus 1832 m. paveldėjo Pažvėrinius. Kauno gubernijos žemvaldžių sąrašė jis ir nurodytas dvarelio valdytoju: 1881 m. turėjo 170 dešimtinių dirbamos žemės bei 90 dešimtinių miško; 1882 m. – 90 dešimtinių dirbamos bei 2 dešimtinės nedirbamos žemės ir 8 dešimtinės miško. Kadangi jis vaikų neturėjo, Pažvėriniai atiteko Julijono – Petro Moravskio vaikams. Be to, Ignasijui Moravskiui mirus, našlė (Alfonso senelė) ištekėjo už kaimyno Adomo Bulkovskio. Pastarojo sūnaus Klemento 6 dešimtinės žemės, po jo mirties 1911 m., atiteko broliams Alfonsui ir Jeronimui Moravskiams.

J.P. Moravskis (1826 – mirties data nežinoma) buvo vedęs panevėžietę našlę Viktoriją Jagelevičienę. Šeima kurį laiką gyveno Panevėžyje. Ten gimė ir jų vaikai: Alfonsas – Jonas, Ana – Jovita, Jeronimas ir Leonas (greičiausiai anksti miręs, nes vėliau nebeminimas). Žinoma, kad Julijonas – Petras Moravskis buvo atsargos majoras. Nėra aišku koks giminystės ryšys siejo Pažvėrinių Moravskius su 1863 – 1864 m. Smilgių apylinkių kovojusiu sukilėlių vadu T. Moravskiu, yra ir kitų dar neišaiškintų šeimos gyvenimo faktų.

Prie socialdemokratijos ištakų

Visuose enciklopediniuose leidiniuose rašoma, kad žinomas visuomenės veikėjas, ekonomistas Alfonsas Moravskis gimė 1868 m. balandžio 7 d. Panevėžio apskrityje, netoli Smilgių esančiuose Pažvėrinuose, smulkių bajorų šeimoje. Archyviniai duomenys rodo, kad jo gimtinė – Panevėžys. Pažvėrinius reikėtų laikyti tėviške. Kad ir smulkūs bajorai, Moravskiai stengėsi visus vaikus išleisti į mokslus: Alfonso Moravskio brolis Jeronimas ir sesuo Ana taip pat studijavo Kazanėje.

Jaunystėje Alfonsas Moravskis menkai temokėjo lietuviškai. Ir vėliau, jau tapęs Kauno universiteto docentu, jis savo gyvenimo aprašymą parašė rusų kalba. Besimokydamas Šiaulių gimnazijos 7 - 8 klasėse, jis susipažino su socialistine literatūra. 1888 m. A. Moravskis išvyko studijuoti į Charkovo veterinarijos institutą, bet 1889 m. persikėlė studijuoti į tokią pat mokyklą Kazanėje. Ten jis suorganizavo studentų būrelį. Charkove A. Moravskis asmeniškai pažinojo kai kuriuos revoliucionierius, tarp jų J. Melnikovo būrelio dalyvį V. Perazičių. Kazanėje A. Moravskis, kartu su kitu Šiaulių gimnazijos auklėtiniu Jokūbu Martinkumi, turėjo ryšius su N. Fedosejevo būreliu. 1890 m. rugsėjo 17 d. darydami kratą A. Moravskio bute žandarai aptiko vieno N. Fedosejevo būrelio nario revoliucinio pobūdžio rankraščius. Tuo metu Kazanės revoliuciniuose būreliuose savo veiklą buvo išvystęs Kazanės universiteto studentas Vladimiras Uljanovas. Kai kurių revoliucionierių atsiminimai leidžia daryti prielaidą, kad A. Moravskis turėjo ryšių su V. Uljanovu.

Daugelis studentų socialdemokratų parvykę į tėviškę atostogauti, užmegzdavo ryšius su vietos jaunimu, dalinosi propagandinio darbo patirtimi. Marksistinių idėjų plitimas Panevėžyje taipogi glaudžiai susijęs su studentų - Rusijos socialdemokratų judėjimo dalyvių veikla. XIX a. devintojo dešimtmečio antroje pusėje mieste veikė keletas slaptų būrelių. Į T. Kapelzono vadovaujamo būrelio veiklą įsijungė studentai A. Domaševičius, A. Moravskis, L. Zaikovskis, kiek vėliau -

P.Polonskis. 1889 m. į Panevėžį atvykus Berlyno politechnikumo studentui A.Mutnikovičiui, mieste susiformavo socialdemokratinės krypties būrelis. Jo veikloje dalyvavo R.Švoinickaja, Č.Klis ir kt. Per R.Švoinickają būrelio nariai susisiekė su Peterburgo technologinio universiteto studentu K.Okuličiumi. 1893 m. kovo 4 d. laiške K.Okuličiui R.Švoinickaja prašė jo atsiųsti visas G.Plechanovo ir jo bendražygių 1890 - 1892 m. leidžiamo rinkinio "Socialdemokrat" knygas. Paprastai K.Okuličius literatūrą į Panevėžį atveždavo pats arba pasinaudodavo vykstančių iš Peterburgo į Panevėžį paslaugomis.

1889 m. atostogų metu A.Domaševičius ir A.Moravskis susitiko su Jogicheso būrelio nariu T.Kopelzonu. Šis patarė jiems apsistoti Vilniuje. Bet A.Domaševičius 1890 m. baigęs Kijevo universitetą, išvyko stažuotis į Peterburgą.

A.Moravskis 1890 m. taip pat užmezgė ryšius su peterburgiškiais. Jis kontaktavo su Kačiarovskio - Bieliajevo narodnikų grupe. 1890 m. gegužės mėnesį A.Moravskis lankėsi Peterburge. 1890 m. gruodyje A.Moravskis buvo areštuotas ir kalėjo 5 mėnesius. Jį areštavus, revoliucinę veiklą Kazanėje tęsė Jeronimas ir Ana Moravskiai. Iš 1892 m. Panevėžio apskrities turto knygos išrašo matyti, kad Moravskiai turėjo Sankt Peterburgo - Tulos kapitaliniam bankui 2493 rb. 66 kap. skolos. Ar tai negražintos paskolos, paimtos vaikų mokymui, neaišku? Iš minėto išrašo matyti, kad A.Moravskis ir sesuo Ana valdą Pažvėrinuose atiduoda broliui Jeronimui su visomis skolomis. 1933 m. Vytauto Didžiojo universiteto tarnybos lape A.Moravskis nurodo, kad turi nekilnojamąjį turtą - Pažvėrinių dvare 80 ha. žemės. Neaišku ar jis nusipirko iš brolio dalį gimtinės, ar jam atiteko kitų Moravskių žemė buvusi Pažvėrinuose?

1892 m. pabaigoje A.Moravskis apsigyveno Vilniuje ir ėmė steigti darbininkų savišvietos kuopeles ir joms aiškinti jų padėtį kapitalistinėje santvarkoje. Jis pats vadovavo darbininkų socialdemokratų ir moksleivių būreliams. Vilniuje jis susidūrė su žydų darbininkų ir lenkų socialistų veikla. Darbininkų rateliuose A.Moravskis žinomas Zuikio slapyvardžiu. Su lenkų socialistų veikėjais (PPS) A.Moravskis bendravo, bet PPS jis laikė ne Lietuvos, o Lenkijos atstovais. 1893 m. rugsėjo mėnesį,

A.Moravskio kviečiamas, Vilniuje apsigyveno ir A.Domaševičius. Pradėję dirbti Vilniuje A.Moravskis ir A.Domaševičius pirmiausia savo pastangas nukreipė kadru ruošimui. Jie pasidalijo darbu. Jei A.Moravskis daugiau dirbo darbininkų kuopelėse, tai A.Domaševičius, savo profesijos dėka, daugiau veikė inteligentų tarpe. Jo tiesioginėje įtakoje socialistais formavosi R.Maleckis, F.Dzeržinskis ir kt. A.Moravskio - A.Domaševičiaus ratelyje, nuo 1893 m. veikusiame kaip Lietuvių socialdemokratų grupė, 1893 - 1894 m. susibūrė apie 10 propagandistų ir nemažai vadinamųjų agitatorių, kilusių iš darbininkų. 1895 m. vasarą Vilniuje, A.Domaševičiaus bute, įvyko konferencija, kurioje dalyvavo aktyviausi marksistinių ratelių vadovai: A.Domaševičius, S.Trusevičius, A.Moravskis; senesnieji agitatoriai darbininkai : A.Birinčikas, J.Aleknavičius, ir G.Malevskis; jaunuomenės atstovai : F.Dzeržinskis, R.Maleckis ir A.Baranovičius. Konferencijoje dalyvavo ir Suvalkijos atstovai : S.Matulaitis, K.Grinius ir B.Bagdonavičius. Šioje konferencijoje buvo sudarytas vadovaujantis socialdemokratų centras, į kurį įėjo A.Domaševičius, S.Trusevičius ir A.Moravskis. Centras užmezgė ryšius su Šiaulių, Panevėžio, Suvalkų gubernijos, Rygos, Liepojos lietuviais darbininkais ir pažangiaisiais inteligentais. Apie šį centrą susibūrusi organizacija ėmė vadintis Lietuvių socialdemokratija. 1896 m. gegužės 1 d. A.Moravskis drauge su A.Domaševičiumi ir kitais įsteigė Lietuvos socialdemokratų partiją (LSDP). Steigiamasis partijos susirinkimas įvyko A.Domaševičiaus bute. Jame dalyvavo apie 15 žmonių, jų tarpe F.Dzeržinskis, P.Suknelevičius, K.Zalevskis ir kt. Partijos programa orientuota į Vakarų. LSDP susikūrimą ypač nepalankiai sutiko PPS šalininkai. Juos labiausiai siutino, kad iš Lietuvos smulkiosios šlėktos kilę LSDP vadovai A.Moravskis, A.Domaševičius, nemokėdami lietuvių kalbos, visą propagandinį darbą varė lenkiškai, griežtai pasisakė už Lietuvos atsiskyrimą nuo Lenkijos.

Po metų, 1897 metais, vengdamas arešto A.Moravskis išvyko į užsienį. Gyveno Briuselyje, Ciuriche. 1897 - 1898 metais palaikė ryšius su rusų marksistais užsienyje, jų leidinyje "Rabotnik" (1898, Nr.5-6) slapyvardžiu Kočan paskelbė straipsnį "Lietuvių darbininkų judėjimas". 1898 m. Šveicarijoje jis

suorganizavo "Užsienio lietuvių socialdemokratų sąjungą", kuriai pats ir atstovavo : leido leidinius, rašė spaudoje, užmezgė ryšius su Škotijos ir JAV lietuviais. Jis skatino Lietuvoje sudaryti lietuvių socialdemokratiją, parašė atsišaukimą į visą civilizuotą "svietą", kuris buvo išspausdintas vokiečių, lenkų, anglų ir prancūzų kalbomis. A. Moravskis organizavo lietuvių socialdemokratinės spaudos leidimą. Spausdino A. Janulaičio (slapyvardžiu Žmogus) parengtas brošiūras. Pats parašė (slapyvardžiu Lietuvis) ir išspausdino "W kwestji taktyki i organizacji"(1898), "Kaip Maskolija persekiojo Lietuvą", "L'oppression russe en Lithuanie", "Augis darbininkų judėjime Lietuvoje"(1900). Kad A. Moravskis tuo metu daugiau žinomas Lietuvos slapyvardžiu liudija ir toks sakinyš iš A. Janulaičio 1902 m. spalio 18 d. laiško M. Zauniukei : *"Lietuvis Leipzige nebegyvena, kadangi nežinau ar jis norės, kad suteikčiau jo adresą, meldžiu laišką perduoti man, o aš užadresuosiu, ar nusivešiu su savimi"*.

"Lietuvos darbininko " Nr.2 buvo išleistas 1898 m. gegužės 1 d. Tilžėje, o Nr.3 - Bitėnuose, M. Jankaus spaustuvelyje, nors konspiracijos sumetimais leidimo vieta nurodyta Ciurichas. Daugiausia straipsnių rašė A. Domaševičius ir A. Moravskis, o korespondencijas iš Kauno - F. Dzeržinskis.

Mokslinė pedagoginė veikla

A. Moravskis buvo vienas iš Lietuvių skyriaus pasaulinėje Paryžiaus parodoje 1900 m. organizavimo iniciatorių. Tuo metu Ciuriche jis buvo labiausiai išprusęs lietuvis, dar 1899 m. jis, kartu su Ciuricho lietuvių kuopele paragino šioje parodoje dalyvauti ir Amerikos lietuvius. Alfonsas Moravskis savo straipsnyje "Antroji lietuvių dailės paroda" bandė apibendrinti M. K. Čiurlionio darbus. Jis Čiurlionio kūrinius skirstė į tris grupes : išreiškiančius nuotaikas, idėjas, apskritai abstrakcijas; peizažus; muziką spalvoje.

1902 m. jis baigė Leipzigo aukštąją prekybos mokyklą (Handelshochschule). Be to, ekonominius ir finansų mokslus

studijavo Ciuricho ir Leipcigo universitetuose. 1902-1905 m. A. Moravskis gyveno Manheime prie Helderbergo, kur turėjo progos susipažinti su vokiečių ekonomistų darbais. Apie vokiečių Handelstaga jis paskelbė keletą straipsnių rusų "Prekybos ir pramonės laikraštyje" (Torgovo - promyšlennaja gazieta) ir kt. Persikėlęs gyventi į Peterburgą, jis dirbo rusų centrinėse ekonominėse organizacijose ir bendradarbiavo jų periodiniuose leidiniuose. Nuo 1911 m. iki 1912 m. jis rengė centrines Lietuvos ir Baltarusijos ekonomines organizacijas, rūpinosi pirmo lietuvių banko Vilniuje steigimu. 1913-1914 metais Vilniuje suorganizavo 2 ekonominius Lietuvos ir Baltarusijos gubernijų suvažiavimus, po to vadovavo suvažiavimuose įsteigtoms ekonominėms organizacijoms. A. Moravskis išspausdino keletą knygelių ekonominiais klausimais. Kartu dirbo ir atgimusiame lietuvių ekonominiame judėjime, bendradarbiavo "Vilniaus žiniuose", skaitė pranešimus ekonomikos klausimais lietuvių mokslo suvažiavimuose ir t.t.

Vienos iš komisijų prie Rusijos mokslų akademijos užsakymu 1918 m. jis parašė memorandumą apie Lietuvos ir Baltarusijos ekonominę būklę.

Įsijungęs į mokslinę veiklą A. Moravskis į socialdemokratų eiles nebegrižo. Už tai jis vėliau susilaukė kritikos iš tarybinių ideologų. "A. Moravskis XX a. pr. pasitraukė nuo darbininkų judėjimo ir vėliau perėjo į buržuazijos stovyklą", - rašė A. Liaukonis. R. Šarmaitis pastebėjo, kad nuo pat pradžių Lietuvos socialdemokratijoje "buvo nacionalistinių elementų (A. Moravskis ir kt.)".

1919 m. A. Moravskis apsigyveno Kaune, kur nuolat dirbo ekonominėje ir finansų srityse. Lietuvių ir užsienio šalių leidiniuose spausdino straipsnius. 1921-1922 m. organizavo ekonominę organizaciją, 1922-1923 m. organizavo žurnalo "Lietuvos ūkis" leidimą. Nuo 1922 m. rudens jis pradėjo dirbti Kauno universitete. Teisės fakultete skaitė paskaitas Lietuvos ūkio ir finansų klausimais. 1922 m. rugsėjo 9 d. jam suteiktas pedagoginis docento laipsnis. Jis priklausė Politinės ekonomijos katedrai.

A. Moravskis parašė vadovėlius studentams (A. Moravskis. Lietuvos finansai. I-II d. - K. - 1925). Įdomios jo

paruoštos 2 istorinės paskaitos : "Visuomenė ūkio išplėtojimas Didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje nuo XII a. iki nepriklausomybės nustojimo (1569)" ir "Lietuvos ir Lenkijos federatyvinė sąjunga nuo Trečiojo Lietuvos Statuto laikų iki Lenkų-Lietuvių Respublikos padalijimo". Jos saugomos Mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyriuje. 1933 m. A. Moravskis, pablogėjęs sveikatai, išėjo į pensiją. Jam buvo paskirta 400 Lt. pensija. 1934 m. buvo išspausdintas A. Moravskio darbas "Lyginamoji Pabaltės valstybių visuomeninių ūkių apžvalga", kuriame Lietuvos nacionalines pajamas jis vertino 1,17 mlrd. Lt.

1921 m. A. Moravskis vedė Elena Mariją Laumianskienę. Tai antroji santuoka, nes pirmoji žmona, su kuria A. Moravskis turėjo 1904 m. gimusią dukterį Oną, buvo mirusi. Po Antrojo pasaulinio karo jo duktė Ona Daubarienė gyveno Lenkijoje.

Apie 1932 m. A. Moravskis pasistatė tėviškėje, Pažvėrinių kaime, vasarnamį, išlikusi iki mūsų dienų. 1940 m. nacionalizacijos dokumentuose nurodyta, kad Pažvėriniuose A. Moravskis turėjo 119,80 ha žemės.

Alfonsas Moravskis mirė Kaune, 1941 metais. Duktė Ona urną su tėvo pelenais išsivežė.

Atsidėjęs ekonomikos mokslams A. Moravskis nebedalyvavo socialdemokratų partijos veikloje. Bet prie socialdemokratijos istorijos prisidėjo 1931 m. žurnale "Kultūra" (NR. 4, 5, 6 ir 7) išspausdindamas lenkų kalba straipsnį "Lietuvos darbininkų judėjimo istorija".

Šaltiniai ir literatūra

1. Curriculum vitae.// Lietuvos centrinis valstybinis archyvas (LCVA).-F.631.- Ap.3.- B.475.- L.2-3.
2. Finansų, Prekybos ir Pramonės Ministerio 1922 m. gruodžio mėn. 30 dienos Nr.1671 įsakymo nuorašas.// LCVA.-F.631.- Ap.3.- B.475.- L.9.
3. A.Moravskio priesaika.// LCVA.-F.631.- Ap.3.- B.475.- L.13.
4. Doc. A.Moravskis...(biografija).// LCVA.-F.631.- Ap.3.B.- 475.- L.29-30.
5. Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių Fakulteto Tarybos 1933 m. rugpiūčio mėn. 29 d. protokolo Nr.227 išrašas.// LCVA.-F.631.- Ap.3.- B. 475.- L.38.
6. Moravskis Alfonsas.Tarnybos lapas // LCVA.-F.631.- Ap.3.- B.475.-L.39- 40.
7. Valstybės tarnautojų pensijoms ir pašalpoms skirti komisijai,1933 met. gruodžio mėn.16 d. nutarimas // LCVA.-F.631.- Ap.3.- B.475. - L.49.
8. Alfonso Moravskio fondas.// Mokslų akademijos centrinės bibliotekos rankraščių skyrius. -F.123.
9. Bielinis K.Dienojant.-V.-1992.-P.447.
10. Borejsza J.Emigracja Polska po powstaniu styczniowym. – Warszawa. – P.460.
11. Griškūnaitė E.Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1895-1914 m.-V.-1971.-P.59,69-71,77.
12. Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S.J. powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowadów urzędowych I wydany przez Jana Nep. Bobrowicza w Lipsku.- T.6 – 1841. – P.460 – 462.
13. Jakštas J.Nepriklausomos Lietuvos istorija.1918 – 1940.- Chicago.- 1992.- P.39.
14. Janulaitis A.Domaševičius ir Pilsudskis // Mūsų senovė.-T.3.- Nr.1.-K.-1940.-P.56-57.
15. Janulaitis A.Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai.-V.-1989.-P.409,442.
16. Juknevičius P.Alfonsas Moravskis // Įžymūs Panevėžio krašto žmonės.Teorinės konferencijos pranešimų tezės.- Panevėžys.-1993.-P.9-10.
17. Juknevičius P.Alfonsas Moravskis // Panevėžio savaitė.-1992.-Liep.4.- Nr.27.
18. Juknevičius P.Alfonsas Moravskis (1868 – 1941) / Lankstukas.- Panevėžys.- 2000.
19. Juknevičius P.Smilgietis Alfonsas Moravskis // Tėvynė.-1993.-Bal.26-28.
20. Juknevičius P.Užmirštas socialdemokratų lyderis // Panevėžio balsas.-1990.-Liep.14.
21. Kapsukas V.Raštai.-T.3.-V.-1961.- P.424.
22. Kapsukas V.Raštai.-T.6.-V.-1963.- P.41.
23. Kapsukas V.Raštai.-T.7.-V.-1964.- P.548,552,553,556.
24. Kapsukas V.Raštai.-T.11.-V.-1975.- P.383.
25. Kapsukas V.Raštai.-T.12.-V.-1978.-P.195-199.
26. Kviklys B.Mūsų Lietuva.-V.-1989.- P.101.
27. Liaukonis A.F.Dzeržinskio revoliucinė veikla Lietuvoje.-V.-1964.- P.24.
28. Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža.- T.1.-V.-1971.- P.51,56, 67,85.
29. Lietuvos TSR istorija.-T.2 -V.-1963.-P.175.
30. Lelis P.Lietuvos keliu.-Toronto.-1973.- P.112.
31. Lietuvis A.[A.Moravskis]Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos vaslybės atgimimo judėjimu.Pirmas dešimtmetis: 1892 - 1902 m.m.-K.-1931.
32. Lietuvos TSR valstybinės žemės ūkio komisijos protokolai.1940 m.-V.-1976.- P.90.
33. Łukawski Z.Polacy w Rosyjskim ruchu socjaldemokratycznym w latach 1883-1893.- Kraków.-1970.- P.77-78.
34. Matulaitis S.Atsiminimai.-V.-1957.- P.391.
35. Merkys V.Narodninkai pirmieji marksistai Lietuvoje.-V.-1967.- P.13, 15,17,94,115,116,118,119,127-129,131,140,143.

36. Merkys V. Pirmieji K. Markso mokslo keliai į Lietuvą // Kultūros barai. - 1983. - Nr. 5. - P. 20-23.
37. Meškauskas K., Purnas V., Meškauskienė M., Jurginis J. Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu. - V. - 1976. - P. 408.
38. Moravskis Alfonsas // Lietuvių enciklopedija. - T. 15. - Boston. - 1986. - P. 333.
39. Moravskis Alfonsas // Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. - T. 7. - V. - 1981. - P. 333.
40. Moravskis Alfonsas // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. - T. 2. - V. - 1968. - P. 633.
41. Moravskis Alfonsas // Tarybų Lietuvos enciklopedija. - T. 3. - V. - 1987. - P. 145.
42. Narečionis R. Raudonasis daktaras // Panevėžio tiesa. - 1985. - Lapkr. 21.
43. Rimantas J. Petras Rimša pasakoja. - V. - 1964. - P. 145.
44. Suveizdis V. Iš Lietuvos kilusių studentų dalyvavimas Rusijos socialdemokratiniam judėjime (1883-1894) // LKP istorijos klausimai. - T. 32. - V. - 1983. - P. 5 - 18
45. Vaitkūnas P. Feliksas Dzeržinskis. - V. - 1977. - P. 9, 13.
46. Vidmantas E. Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895-1917. - V. - 1979. - P. 5, 8, 13, 16, 20, 21, 35, 57, 58, 154, 155, 158
47. Vilčinskas J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. Istorinė apžvalga. - London. - 1985. - P. 6, 24, 26, 29, 30, 40, 306, 364, 378.
48. Алфавитный список землевладельцев Ковенской губернии. Составлен в Ковенском Губернском статистическом комитетъ. - Ковна. - 1881. - С. 219.
49. Фэликс Эдмундович Дзержинский: биография. - М. - 1983. - С. 16, 21, 22, 24.
50. Меркис В. Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в. - Вильнюс. - 1969. - С. 403, 404, 409, 412, 415.

Turiny

Giminės šaknys.....	4
Prie socialdemokratijos ištakų.....	5
Mokslinė pedagoginė veikla.....	8
Šaltiniai ir literatūra.....	11
Turiny.....	13

Ažuolai sodybvietėje

*A. Moravskio
vasarnamis*

*Akmuo Moravskių
atminimui*